

УДК 340.112

Б. М. Дронів,

*кандидат юридичних наук, заступник керівника
Надвірнянської місцевої прокуратури Івано-Франківської області*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Проаналізовано основні етапи розвитку категорії «правовий статус особи» з часів панування римського права до сьогодення. Охарактеризовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно змісту правового статусу особи. Запропоновано авторське бачення структури правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права.

Ключові слова: приватне право, правовий статус, правосуб'єктність, суб'єктивні права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Питання правового положення учасників правовідносин мають не лише доктринальне значення, вони є першоосновою існування реальних юридичних зв'язків і передумовою формування цілісної правової системи, окремим блокам якої притаманні специфічні правові режими. За словами Н. О. Богданової та Ю. В. Каревої, правовий статус – це теоретична конструкція, що з'єднує нормативні характеристики, теоретичні уявлення й реальну практику реалізації правових приписів [1, с. 5; 2, с. 20]. Крім цього, розкриття особливостей правового статусу суб'єктів приватного та публічного права дозволяє підкреслити своєрідність кожної з указаних підсистем права.

Стан дослідження. Теорії правового статусу приділялося достатньо уваги за радянських часів та в сучасних наукових дослідженнях. Достатньо пригадати таких правознавців, як С. С. Алексєєв, В. Я. Бойцов, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, В. М. Горшенев, А. М. Колодій, В. В. Луць, В. В. Мадіссон, М. І. Матузов, В. В. Малько, О. В. Міцкевич, Р. О. Халфіна, Є. О. Харитонов, Ц. А. Ямпольська та ін. Разом із тим дотепер недостатньо чіткими, а подекуди суперечливими є наукові уявлення про структуру правового статусу суб'єктів приватного та публічного права. Це зумовило вибір теми нашого наукового пошуку.

Метою статті є характеристика закономірностей розвитку правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права та формулювання авторської позиції стосовно його структури.

Виклад основного матеріалу. Термін «статус» у перекладі з латинської означає положення, стан чого-небудь або кого-небудь. Перші згадки про статус зустрічаються в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна тодішні дослідники сформулювали

категорії, що відображали окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – *status libertatus*, стан громадянства – *status civitatus*, сімейний стан – *status familiae* [3, с. 98].

Римське приватне право не розрізняло категорій правоздатності та дієздатності й оперувало єдиним поняттям правоздатності (*caput*). Повна правоздатність римського громадянина у сфері приватно-правових відносин складалася з двох елементів: по-перше, право вступати в регульований римським правом шлюб, створювати римську сім'ю й, по-друге, право бути суб'єктом усіх майнових праводносин та учасником відповідних угод. Таке розуміння правоздатності, а також станова будова суспільства визначали зміст статусу, який мав кожен член соціуму. Жінки та діти займали залежне положення відносно глави родини. Соціальна ієрархія встановлювала обсяг прав та обов'язків, які мали представники кожної верстви населення.

Цей порядок зберігався протягом довгих століть. Ще у XVIII ст. у проєкті Єлизаветинського Уложення було сказано: «Всі піддані в державі не можуть бути одного стану; природа, заслуги, наука, промисли й мистецтва розподіляють їх на різні в державі чини, з яких кожний чин має особливу своєму званню пристойну перевагу й право, від яких залежить їх благополуччя» [4, с. 257]. Але вже у середині XIX ст. Д. І. Мейер писав: «Дарма намагаються деякі подати поділ громадян на стани загальнолюдського необхідністю, дарма намагаються різницю прав по стану звести до людської природи: вона не знає нерівності прав, а презентує лише нерівність людей за їхніми силами, здібностями, поняттями» [5, с. 115].

Кодифікації, здійснені у XVIII–XIX ст., ґрунтувалися на природничо-правових засадах, але й вони не забезпечили загальної рівності суб'єктів права. Обмеження у цивільних правах стосувалися жінок, позашлюбних дітей та деяких інших категорій осіб. Законодавство багатьох країн зафіксувало заборону жінкам виступати свідками під час складення заповіту, під час учинення нотаріальних дій та інших офіційних актів. Позашлюбні діти не могли набувати прав, які випливали із сімейних відносин та родинної спорідненості. За Французьким цивільним кодексом (1804 р.) ці особи не набували громадянського стану. До 60-х років XIX ст. в австрійському праві існували спеціальні норми, які забороняли нехристиянам виступати свідками під час складання заповітів християнами. Існували також обмеження, що пов'язували можливість реалізації деяких цивільних прав із чинниками морального характеру. Реалізація прав особи могла також залежати від її майнового становища. Наприклад, за Австрійським цивільним кодексом (1811 р.) відсутність належних доходів була причиною відмови в дозволі на одруження [6, с. 95].

Досліджуючи природу правового статусу, слід, на нашу думку, розрізняти, умовно кажучи, нормативно закріплений «ідеальний

статус» та реальне положення особи в суспільстві. Останнє наближує нас до філософського та соціологічного розуміння статусу. Так, із точки зору філософії, статус – це «соціальний, співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається поряд ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших)» [7, с. 342]. Реальний статус значною мірою визначається традиційними уявленнями про соціальну структуру суспільства, ментальними особливостями народу, його історичним шляхом тощо. За словами М. Вебера, «статус – це не тільки стан взагалі, але і станове представництво, як спільнота людей, що заснована на специфічному стилі життя, який охоплює набір звичок, цінностей, вірувань, уявлень про честь та інші психологічні моменти» [8, с. 615]. З точки зору соціології, суспільство – це мережа взаємопов'язаних позицій, або статусів, у рамках яких люди грають свої ролі [9, с. 410]. Реальний статус особи залежить не лише від нормативного його закріплення, а й від оцінок і очікувань інших суб'єктів, які сприймають права й обов'язки учасників суспільних відносин через призму моральних, політичних, релігійних та інших поглядів, традицій і культури.

Офіційно встановлений статус того чи іншого суб'єкта є результатом, підсумком попереднього розвитку суспільства й водночас відправним пунктом його подальшого вдосконалення. Будучи по суті статичним компонентом правової системи, статус впливає і на її динаміку. Можна погодитись із С. С. Алексеевим у тому, що наділення осіб правосуб'єктністю являє собою перший ступінь процесу втілення юридичних норм у соціальне життя. Уже на цьому етапі норми права певною мірою реалізуються: реально визначається коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків. У такий спосіб фіксується загальне юридичне становище осіб. Уже внаслідок своєї правосуб'єктності особи ставляться у те чи інше положення одна відносно одної. Відповідно, правосуб'єктність визначає і характерний для кожної галузі права метод правового регулювання [10, с. 380–381].

Кожна особа є вплетеною в систему складних соціальних зв'язків. Входження в різні соціальні групи перетворює індивіда на елемент відповідної соціальної системи. Участь у таких системах є добровільною і зазвичай зумовлюється зацікавленістю особи в отриманні певних вигод від цього. Водночас, переслідуючи свої інтереси, особа має чимось поступитися, як правило, на еквівалентній основі. Таким чином, вона погоджується на обмеження власної свободи й підпорядкування певних приватних інтересів інтересам системи [11, с. 42]. Правовий статус члена певного колективу, організації чи групи окреслює межі свободи й відповідальності особи, гарантуючи разом із тим реалізацію її інтересів, а також безпеку, захищеність, впевненість у завтрашньому дні.

Змістовне наповнення правового статусу залежить від сфери, в якій він фіксується та реалізується. Як підкреслює В. В. Мадіссон,

«обсяг і межі прав і обов'язків визначаються тим інтересом, який особи покликані захищати, – суспільним або особово-корпоративним. В цьому й є відміна публічного права від приватного» [12, с. 78].

У сучасній науковій літературі відсутнє єдине розуміння структури правового статусу особи. Спільним є те, що, як правило, в ролі його базових елементів виділяють суб'єктивні права та обов'язки. За словами Г. В. Мальцева, «система прав та обов'язків – серцевина, центр правової сфери» [13, с. 50]. Стосовно інших елементів серед поглядів авторів існують суттєві розбіжності. Наприклад, М. М. Рассолов, В. О. Лучін та Б. С. Ебзеев до прав і обов'язків додають свободи та відповідальність [14, с. 217], Ю. П. Битяк – гарантії прав та відповідальність за невиконання обов'язків [15, с. 43], О. Ф. Скакун – правосуб'єктність, свободи та відповідальність [16, с. 412]. Неоднозначними є також погляди провідних науковців на проблему співвідношення категорій «правовий статус» та «правосуб'єктність». Наприклад, А. В. Міцкевич, характеризуючи правосуб'єктність як юридичну властивість (якість), що надає можливість брати участь у правовідносинах, наголошує на тому, що вона складається з правоздатності, дієздатності та правового статусу [17, с. 134]. С. С. Алексеев, навпаки, вважає, що правосуб'єктність у єдності із загальними правами та обов'язками охоплюється поняттям правового статусу [10, с. 382]. Вважаємо другу позицію більш прийнятною, оскільки категорія «правовий статус» є більш широкою, комплексною, такою, що охоплює різні аспекти правового положення суб'єкта права в системі соціальних відносин.

Дискусійним є питання віднесення до структури правового статусу законних інтересів. Ще в 1972 р. В. А. Іванов висловився за включення законних інтересів у правовий статус особи, підкреслюючи, що «держава гарантує індивідуумові фізичну й психічну недоторканність, а рівно недоторканність усіх інших прав і законних інтересів, що утворюють правовий статус особи» [18, с. 56]. Схожу позицію поділяє й М. В. Вітрук, говорячи, що «необхідно як самостійний елемент правового статусу особи виділити інтереси особи, охоронювані законом (законні інтереси), які не охоплюються змістом суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [19, с. 11]. Але такі погляди поділяють не всі. О. А. Лукашева вважає, що інтерес – це категорія позаправова або «доправова», його не слід включати до структури правового статусу [17, с. 234]; аналогічну позицію має й О. Ф. Скакун [16, с. 411].

Вважаємо, що в умовах формування демократичної, правової, соціальної держави, коли людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), її інтереси потребують не меншої уваги, ніж права та свободи. Принцип «дозволено все, що не заборонено законом» дозволяє розширити правовий статус особи, включивши до нього не лише зафіксовані у законодавстві можливості, а й

ті, яких особа легітимно прагне. А. В. Малько й В. В. Субочев слушно звертають увагу на два аспекти законних інтересів:

1) кількість інтересів, що потребують законодавчого закріплення, є набагато більшою, ніж закріплених. Законодавець відстає, є безліч інтересів, які «жадають» визнання в праві, «лобіюють» право на своє існування в «гарантованому» вигляді. Ці інтереси можна назвати законними, якщо вони не суперечать сутності й принципам права;

2) законними інтересами можуть бути визнані й ті інтереси, які, хоча й не закріплені в праві, але відповідають його «духу», відображаються за аналогією [20, с. 69–70].

Таким чином, включення законних інтересів до правового статусу сприятиме піднесенню цінності особи та більш повному врахуванню її інтересів під час побудови системи юридичних механізмів і гарантій. До того ж законні інтереси є тим підґрунтям, на якому «проростають» суб'єктивні права. Ще І. В. Михайловський підкреслював, що «коли якийсь інтерес набуває особливо важливого значення, коли він недостатньо охороняється іншими етичними нормами, держава дає йому спеціальну охорону за допомогою юридичних норм і перетворює, таким чином, інтерес на право» [21, с. 87].

Повертаючись до прав та обов'язків як основних структурних елементів правового статусу особи, слід наголосити на тому, що завжди вони чітко відокремлюються, тобто суб'єктивне право не може розглядатися як юридичний обов'язок і навпаки. Втім, за радянських часів виник феномен «правообов'язків», коли вказані поняття змішувалися. Наприклад, громадяни СРСР мали право на працю й водночас – обов'язок працювати. На аномальність такої ситуації досить образно вказує В. М. Леженін: «В об'єктивній юридичній дійсності як сукупності юридичних норм не існують єдині “правообов'язки”, як не може існувати, наприклад, єдина “стать” у сфері біологічних відносин, розвитку й розмноження індивідів. Питання в юриспруденції може стояти тільки так: “право” або “обов'язок”, інше уводить дослідника від сутності явища, а на практиці призводить до того, що правові норми не використовуються за призначенням й не захищають соціальну справедливість стосовно суб'єктів правовідносин» [22, с. 59]. Разом із тим таке «злиття» прав та обов'язків інколи є можливим не лише у тоталітарному, але й у демократичному суспільстві. Це відбувається через об'єктивний характер соціальних зв'язків, наприклад тоді, коли «перехрещуються» приватні та публічні інтереси.

Наприклад, батьки, з одного боку, мають право на виховання своїх дітей, а з іншого – мають обов'язки перед державою й суспільством із приводу їх належного виховання. І коли, скажімо, мати дитини позбавляють батьківських прав, то їй нагадують саме про цей її обов'язок, який вона не виконала. У зв'язку з цим М. І. Матузов ставить запитання: «Але чи не дивно, – позбавляють права, а говорять

про обов'язок? Нічого дивного – просто та ж сама поведінка матері розглядається в різних контекстах: стосовно дитини вона не зуміла реалізувати своє право, а стосовно держави не виконала обов'язок, передбачений законом. У її діях й у свідомості фактично відбулося те саме “злиття” належного й можливого» [23, с. 292].

Такі взаємопроникнення структурних елементів правового статусу стають можливими саме внаслідок того, що на практиці буває складно чітко віддиференціювати приватний та публічний інтерес у реальних суспільних відносинах. Водночас слід зазначити, що абсолютне злиття прав та обов'язків є неможливим, оскільки цінність цих категорій полягає саме у їх парності, потенції створювати певний баланс інтересів різних суб'єктів правовідносин.

Слід також пам'ятати про гарантійну складову правового статусу особи. Під гарантіями визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини й громадянина узвичаєно розуміти систему умов і засобів та юридичних механізмів забезпечення їх належної реалізації. Вони є важливим елементом правового статусу, оскільки без нормативно-правових, організаційно-правових, політичних, економічних, соціальних та інших гарантій правовий статус залишається фікцією, має вигляд лише «заяви про наміри». Вважаємо, що гарантійний характер у структурі правового статусу має також юридична відповідальність, яка хоча і має вторинний характер, оскільки реалізується лише в результаті вчиненого правопорушення, втім, уже самою своєю присутністю у правовому статусі орієнтує особу на прямишу поведінку.

Висновок. Правовий статус особи є складною й динамічною категорією, зміст якої протягом останніх століть зазнав суттєвої структурної та змістовної трансформації. На нашу думку, структура правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права на сучасному етапі історичного розвитку має такий вигляд: правосуб'єктність, суб'єктивні права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки і гарантії реалізації прав та обов'язків, юридична відповідальність. Саме такий набір елементів дозволяє всебічно окреслити реальний стан особи в межах конкретної правової системи.

Список бібліографічних посилань: 1. Богданова Н. А. Категория статуса в конституционном праве. *Вестник Московского университета*. 1996. № 3. С. 3–20. 2. Карева Ю. В. Гражданско-правовой статус публичных образований. *Юрист*. 2003. № 5. С. 20–29. 3. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с. 4. Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй половине XVIII в./Баранович А. И., Кафенгауз Б. Б., Алефиренко П. К. и др. М.: Изд-во АН СССР, 1956. 895 с. 5. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. Ч. 1. М.: Статут, 1997. 455 с. 6. Федущак-Паславська Г. Конструкція суб'єкта права у Давньому Римі та у правових системах романо-германського типу // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XV регіон. наук.-практ. конф., 4–5 лют. 2009 р.

Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2009. С. 95–98. 7. Філософський словник/за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Голов. редкол. УРЕ, 1973. 560 с. 8. Вебер М. Избранные произведения/пер. с нем., сост. общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. М.: Прогресс, 1990. 804 с. 9. Мальцев Г. В. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. 800 с. 10. Алексеев С. С. Общая теория права. М.: ТК Велби; Проспект, 2008. 576 с. 11. Вінник О. Системний підхід до розв'язання проблеми гармонізації публічних і приватних інтересів у господарській діяльності. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 37–45. 12. Мадіссон В. В. Основи філософії приватного права: навч. посіб. Київ: Школа, 2004. 144 с. 13. Мальцев Г. В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность // Конституция СССР и правовое положение личности/редкол.: В. М. Чхиквадзе та ін. М.: ИГП АН СССР, 1979. С. 48–55. 14. Теория государства и права: учебник для вузов/под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. М.: Юнити–Дана; Закон и право, 2001. 640 с. 15. Битяк Ю. П. Державна служба та розвиток її демократичних основ. Харків: Укр. юрид. акад., 1990. 74 с. 16. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с. 17. Теория государства и права/под ред. Г. Н. Манова. М.: БЕК, 1995. 336 с. 18. Иванов В. А. Гарантии прав личности в сфере административного принуждения. *Советское государство и право*. 1972. № 8. С. 55–62. 19. Витрук Н. В. О категориях правового положения личности в социалистическом обществе. *Советское государство и право*. 1974. № 12. С. 11–19. 20. Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 359 с. 21. Михайловский И. В. Очерки философии права: в 2 т. Т. 1. Томск: Тип. В. М. Посохина, 1914. 632 с. 22. Леженин В. Н. Правовые вопросы семейного воспитания детей. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. 151 с. 23. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004. 512 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

Дронів Б. М. Правовой статус личности как субъекта частного права

Проанализированы основные этапы развития категории «правовой статус личности» со времен доминирования римского права до наших дней. Охарактеризованы взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно содержания правового статуса личности. Предложено авторское видение структуры правового статуса личности как основного субъекта частного права.

Ключевые слова: частное право, правовой статус, правосубъектность, субъективные права, свободы, законные интересы, юридические обязанности, гарантии реализации прав и обязанностей, юридическая ответственность.

Droniv B. M. Legal status of a person as a subject of private law

The article's objective is characteristic of patterns of the development of legal status of a person as the main subject of private law and formulation of the author's position regarding its structure.

The relevance of the study is that the issue of legal status of the participants of legal relations has not only doctrinal value, they are key factors of the existence of real

juridical relations, precondition for forming a single legal system. This requires a systematic scientific study of the structure of legal status of the objects of private and public law.

It has been indicated that officially established status of any subject is the result, the outcome of the previous development of society and at the same time the starting point for further improvement. Being essentially a static component of legal system, the status affects its dynamics. Special attention has been paid to the fact that the legal status of a person is a complex and dynamic category, the content of which in the last centuries has undergone significant structural and content transformation. The author has considered the available within scientific literature approaches to understand the structure of legal status and the assignment to it of certain elements, then the author has formulated own position on the matter.

It has been concluded that the structure of legal status of a person as the main subject of private law at the present stage of historical development is as follows: legal personality, subjective rights, freedoms, legal interests, legal obligations, guarantees of implementing the rights and obligations, legal liability. Such a set of elements allows fully describe the real state of a person within a particular legal system.

Keywords: private law, legal status, legal personality, subjective rights, freedoms, legal interests, legal obligations, guarantees of implementing the rights and obligations, legal liability.

УДК 347.626.95

В. Ю. Євко,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4 (кібербезпеки) Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5871-803X>

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ДРУЖИНОЮ, ЧОЛОВІКОМ ЧАСТКОЮ У ПРАВІ СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Розглянуто проблеми реалізації подружжям свого права на розпорядження часткою у праві спільної сумісної власності на майно, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Уперше докладно, із зазначенням окремих етапів розкрито порядок розпорядження жінкою та чоловіком своєю часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно. Приділено увагу як договорам, які можуть бути укладені між подружжям щодо частки кожного його члена у праві спільної власності на майно, так і особливостям укладення договорів щодо зазначених об'єктів з іншими особами.

Ключові слова: шлюб, подружжя, дружина, чоловік, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, нерухоме майно, нотаріальне посвідчення.

Постановка проблеми. З моменту укладення шлюбу між жінкою та чоловіком виникає цілий комплекс особистих немайнових і майнових правовідносин. Центральне місце серед цих відносин посідають відносини щодо спільної сумісної власності подружжя.